

Zeitschrift:	Romanica Raetica
Herausgeber:	Societad Retorumantscha
Band:	9 (1993)
Artikel:	Viarva romontscha : contribuziuns davart il lungatg, sia histora e sia tgira
Autor:	Decurtins, Alexi
Kapitel:	Nums da Sogns
DOI:	https://doi.org/10.5169/seals-859062

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 24.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Nums da Sogns

(en: Il Piogn 3, 1960, 80-84)

19. Nums da Sogns

I

Vid il taler dil temps ha il pievel tessiu cun rauba jastra ed atgna ina teila marvigliusa: il lungatg romontsch. Millieras fils dallas pli differentas sorts e colurs ein tratgs en.

Ina occupaziun passiunonta, schegie buc adina dil tut leva, eis ei da scarplir els tenor derivonza e qualitad. Inaparts regordan als tschentaners d'avon la conquista romana; cunzun biaras expressiuns che pertuccan fuormas dil terren, numbs locals, selvaschinas, plontas e fretgs selvadis. Auters, sco ils tiarms da cascharia, pia che risguardan il tarschinar las latgiras, novas tecnicas da construir ed auter, resdan dil catsch cultural ch'ei vegnius sur las Alps el vial dils guerriers romans.

In dils pli fermi levons ei staus, pil romontsch sco per auters lungatgs europees, il cristianissem. Sia contribuziun e presenza en nossas valladas ei quasi aschi veglia sco il latin sez ch'el ha tscharniu sco mied da communicaziun e penetraziun. Mo daferton che las cohortas romanas han tratg ils garlets davos si e surschau la Rezia a siu destin, ei il patratg cristian restaus ed ha imprimiu pli e pli sias nodas alla viarva retica. Profunds ein ses fastitgs en quella. Jacob Jud ha mussau quei en sia biala lavour davart «Il lungatg romontsch da baselia», H. Bertogg ha stagiau l'influenza dalla Reformaziun sil romontsch, Robert Planta ed Andrea Schorta han aviert novas perspectivas sin fundament dils numbs locals. Ina ferma titgira, che ha dau colur e veta alla teila romontscha, ei la finala il tudestg. Sur Cahannes ha detg inagada cun raschun ch'ils Romontschs fussien bein stai ureidis, vessien els buca empriu enzatgei da lur pussents vischins el decuors dalla liunga convivenza. Els ein en quei risguard stai il cuntrari scolars fetg allerts, enqualgadas forsa pér memia.

II

Restein perinaga tier il tema: cristianissem, ni plitost tier ina pintga part da quel: «Nums da Sogns en nies lungatg». Il preziau lectur temi buca che nus deien el suandont biografias da Sogns. Talas ein vegnidas screttas gia baul era per romontsch. Ei basta da regurdar all'ovra monumentala d'in Zaccaria da Salo «La glisch sin il candelier», al «Legendari», allas canzuns dalla «Consolaziun», al «Cudisch

dils Evangelis». Ensemens cun ils artists dils altars gotics e barocs han questas scartiras procura ch'cls mediaturs ed intercessurs avon Diu ein daventai ils preferi dil pievel. Aschia eis ei da capir ch'el ha lugau els cun carezia e quitau en sia faviala e dau ina tempra romontscha a questa cuminanza internaziunala. Tunan ils numbs Balun, Balugna, Andriu, Antieni, Gada, Giachen, Gion, Geletta, Tumasch, Vintschegn, Vetger/Vitgur, Zein denton buca sco quels da buns vischins, naschi, carschi e vivi sin nies agen tschespet?

Las expressiuns ed isonzas, ligiadess en ina moda u l'autra al num d'in Sogn, han lur origin pil solit en dus aspects. In, il pli relevant, la veta ed igl operar dil Sogn en damonda, sia urdadira, siu marteri e sias miraclas. L'auter, d'impurtonza cunzun en la veta dil pur, il termin sil qual la fiasta dil Sogn croda duront igl onn ora. Per omisdus posseda era il romontsch bials mussaments. Da quels lein nus por-scher tscheu sut (senza pretensiuns scientificas) entgins scars schatgs, dont in sguard els carnets ed el material dil Dicziunari Romontsch Grischun, sco era en ver zacontas otras fontaunas. Secapescha fuss ei buca gest da pretender che tut quei che nus entupein seigi atgnadads romontschas e mo romontschas. Nies lungatg parta per ordinari questa ierta cun ses vischins. El ha denton salvau ella en moda singulara e cun pietad, e quei ei buc in pign meret.

III

S. Andriu. Igl emprem apiestel che Cristus ha clamaui, Andriu, ei u ei staus patrun baselgia a Cuera, Zir (Zezras), Stussavgia, Lumbrein-Sontg Andriu, Rueun, Almen, Chamues-ch (Engiadin'Aulta). En la Svizra tudestga e franzosa eis el il gidonter da quels (u plitost da quellas) ch'enqueran da maridar. Podà che siu num, che duei star en connex cul grec «anèr» (= um), ha gidau S. Andriu tier ina honur ch'el ha matei ualvess encuretg. Cumpatg ch'cls Romontschs han en quei risguard mai giu grondas miserias. El mender cass ein els secumentai cugl aschinumnau «Mateias da Ladir», enconuschents a nus ord l'expressiun «far il Mateias da Ladir» (far il mulissier d'amur), che serepeta en las cumedias da Theodor Castelberg, P.A. Latour, e novissimamein tier G. Gadola.

Il pievel sa perencunter aunc che la «Crusch da S. Andriu» ei la crusch sparunada. In correspondent da Lumbrein (material prof. Vieli) scriva per semeglia ch'ins tschenti ad in miert vestgius en duas candelinas da tscheri en fuorma dalla crusch da S. Andriu sil pèz. La

biala isonza, profunda da significaziun, daventa dil tuttafatg clara, sch'ins sa che la legenda rauenta che S. Andriu seigi vegnius crucifigaus vid ina crusch en fuorma dad X. Aschia eis ei era capeivel ch'el ei daventaus il consolader da quels che han mal la bratscha, e quei sco Chr. Caduff di en siu interessant cudischet d'oraziuns (*Testamen dell'olma* 1705) «muort siu grond marteri, che el ha endirau ligiaus vid la Crusch, e leu vivius dus gis».

La fiasta da S. Andriu croda sils 30 da november. A quei datum empunescha la muntada ch'il di da S. Andriu haveva antruras sco termin pil tscheins. Quels tals che da S. Martin havevan aunc lur deivets sin tgamin, havevan a caschun dalla fiera da S. Andriu la pusseivladad ed il duer da redember il munchentau. En relaziun cul termin pils tscheins stat bein era l'expressiun che nus anflein en l'Engiadina ed el Grischun central, nua ch'«il barba (aug) Andrea, la Sontg'Andrea» vul dir ton sco «munconza d'enatzgei, mangogna, carischia». «Avair il barb'Andrea in chaminada» significhescha ch'ei mondi da rendiu culla carn criua. E cun il proverbi «la Sontg'Andrea vegn a tuts bold u tard» manegian quels da Prez (Muntogna) che mintgin fetschi zacu enconuschiantscha culla pupira, u silmeins cun temps pli maghers.

S. Antieni e S. Antoni. Il fatg ch'il romontsch posseda dus numbs, differents da tien, ina fuorma pli veglia «Antieni, Tieni, Töna», ed ina pli latinisada «Antoni», dat gia d'entellir ch'ei retracta era da dus differents Sogns. Cheu havein nus in bi exempl, co era la veneraziun dils Sogns ei suttaposta a certas tendenzas, per buca dir modas. «Mintga Sogn ha sia candeila», di il proverbi cun raschun. Mo quella da certins tarlischa anetgamein cun tala ardur e vigur ch'ella fa bunamein sparir sias vischinas. Il pussent Sogn da Padua, propagaus da forza cunzun dalla Cunterreformaziun, ha catschau aspramein a cantun il vegl S. Antieni, eremit u avat, morts ils 17 da schaner 356. «Il Sulegl da Padua» ha sblihiu la «Steila dall'Egipta». E Tonaton ei S. Antieni, figuraus cun in piertget (simbol dallas tentaziuns cullas qualas el ha giu da batter en sia cella el desiert) u cun in stgalin, staus tschentaners alla liunga il patrun dil muvel. Aunc oz resista el en questa qualitat tschadilà ed oravontut en Surmir.

S. Barclamiu, apiestel (anniversari ils 24 d'uost) ei tiels Romontschs in tipic tierm da stagiu. Nus stein alla sava digl atun. Buca da far curvien che biaras lavurs dil funs e prescripziuns partan da quei di. Enta Medel entschevev'ins la vigelgia da S. Barclamiu ad ir a far fein a pastg. Ils Uordens da Lumnezia (1737) prescrivan «che negin dei temprar fallas da pilgiliar muntanialas avont Soing Barclamiu». Il risdiv ei carschius e madirs, ed il proverbi di a Medel ed au-

trora «in buordi da S. Barclamiu vala per dus da S. Mattiu (24 da sett.)». Il pur sa grau che l'aura seigi si per quei di. Pertgei sco tut sa «bialaura S. Barclamiu, pur fai plauntiu!»

S. Barseida. Carteivel sminan mo paucs dils lecturs tgei Sontga che sezuppa davos quei bufatg num. Ei ha daveras duvrau il grond instrumentari dil Dicziunari per puspei saver recavar el. Barseida ei nuot auter ch'il num romontsch pil latin Praxedis (talian Prassede) ed ei vegnius nudaus cul num da S. Barzeida, purschala, d'in da nos pli vegls auturs sursilvans, Augustin Wendenzen, en siu «Calendari dils Sogns» sut datum dils 21 da fenadur. Num e datum corrispundan accurat a quels dil renomau Necrologium Curiense. En la Crestomazia (*DEC 1*, 809) dat Decurtins il suandont passadi d'ina canzun populara: «muder alla moda fatg, a cun cordas bi surratg, fettan la *barseida*». Igl ei buca sclaus che nus havein cheu in senn figurativ da Barseida, numnadamein «ina biala mo era loscha giuvna». Tuttavia cunvegn ei buca da concluder memia bia d'in sulet exempl. Ei vonza il fatg che Praxedis, la purschala romana, ei vegnida romontschada stagn e bein en Barseida e che quella Sontga, era sch'ella ha buca giu la cuida d'in patrocini, ha giu era tier nies pievel sia pintga candeila, sias veneraturas che han purtau siu bi num.

S. Giachen (25 da fenadur). Dapi la fin digl 11avel tschentaner se-saulza a Compostela en Galicia (Spagna dil nord) la catedrala da S. Giachen, il vegl, apiestel. Leu rauissan tenor la legenda sias reston-zas. Il liug da pelegrinadi ei daventaus a bun'ura in dils pli frequen-tai dil mund cristian, e vegneva immediat suenter quels da Jerusalem e Ruma. Ins s'imaginescha tgunschamein ch'ei fuva buca pintga res-ca da viandar cul habit, cul fest e la bulscha da pelegrin, la liunga via da Compostela. Aventuras e prighels da tuttas specias laghegiavan sils pelegrins da S. Giachen. Il stentus viadi ei presents era en la ro-montsch. P. Iso Müller ha mussau en in tschuppel interessantas pa-ginas che quest pelegrinadi ha giu, cunzun duront il 16-18avel secul gronda attracziun era en tiara grischuna (Pareglia survant nr. 10, V, p. 127). Fuss la predilecziun dils Romontschs per Compostela buca documentada fetg bein, sche havessen nus aunc outras fontaunas: la litteratura orala. Duas praulas romontschas, identicas el motiv, plaidan da schabetgs fabulus sin via a «sogn Giachen d'Engalizia». Ina sursilvana cul tetel «Il mazzagigants», l'autra ina surmirana culla tez-la da «Sontg Giatgen Galize». Senza dubi in text aunc bia pli vegl che quel da nossas duas praulas, presenta la ballada ladina, che conta la tragica aventura dils «Treis giuvens che mavan alla Punt S. Giachen, per ir e per star, e per mai seseparar». Duri Champel, il historiograf ladin, che haveva schiglioc pauc danvonz pils pelegrinadis da gliez

temps alla moda, enconuscheva aunc la canzun «che quels cantavan che mavan a Gallitzi ad encuirir S. Giachen» ed el intimescha da salvar la melodia, remplazzond il text entras in dils ses.

Viagiond stendidas notgs sut igl arviul dil tschiel, han ils veneraturs dil Sogn bein giu caschun da contemplar las miriadas steilas. Deriva da cheu la «via da S. Giachen» (la via da latg) che sepresenta a nies egl las notgs sereinas sco ina nebla grisch-fuostga? Ed ei quella denominaziun ina specialitat romontscha? Ils atlas lingüistics resdan autruisa concernent la derasaziun dall'expressiun. L'entira Frontscha (cun paucas excepziuns) e sporadicamein l'entira Italia tochen giudem il stival rispundan cun semegliontas locuziuns. Pia in'expressiun zun derasada e fetg populara. Nuotatonmeins para siu origin da scher - e quei ei interessant - en ina fontauna plitost littéra. Per la «via da latg» di il grec «galaxîa, galaxîas». E questa «galaxîa» ha gia baul obtenu il senn da «via dil davos pelegrinadi». Igl ei buca surprendent ch'ins ha interpretau viaden en ina fuorma «galâxia, galâzia» (cun accent spostau) il num dalla provincia spagnola «Galicia, Engalizia, Galitzi». Aschia ei la «via da S. Giachen d'Engalizia» veginida tier siu num. Ad ella serefereschan dil reminent differentas reglas da purs. Mustér: «Cu la via da S. Giachen ei fetg stellida, cuoza l'aura buca ditg». Mo «vesa ins la via da S. Giachen treis seras ina suenter l'autra, sche fa ei ditg bialaura». Perfin els legns romontschs, che han franc giu sco mied didactic avon onns ina impurtonta missiun, ei nossa «via» s'ignivada. «Ina via nua che negin ei aunc iu? (Risposta: La via da S. Giachen)».

Pli grev eis ei da metter a casa l'expressiun «esser u veser ora sco la mort S. Giachen», v.d. veser ora sc'in pauper cruci, esser o sil pester pis, che nus entupein mo en Surselva. Perfin in giug d'affons s'ocupescha dalla «Mort S. Giachen» (*DEC* 2, 686). In dils participonts semetta en dies giun plaun sco morts. Ils auters cuoran entuorn el e cloman: «Mort S. Giachen, mort S. Giachen, leva si». Lu leva la Mort S. Giachen si e peglia in dils affons. Quel fa lu da sia vart la Mort. Cun quei che la locuziun serestrenscha ad in pign intschess, eis ei pusseivel ch'ella seigi sesviluppada en ina u l'autra vischnaunca. Cheu savess ins patertgar als strapazs ch'cls pelegrins da S. Giachen stuevan subir, che mavan savens buca mo la via d'Engalizia, mobein insumma la pli suentra via. Sulettamein dalla vischnaunca da Breil ein, sco P. Iso relata, dils 1643 buca meins che tschun dels morts sin viadi a Compostela. In schabettg che ha franc buca munchentau da far impressiun. Nus quitein era da haver legiu zanua che la «Mort S. Giachen» vegni declarada en connex cun in cafanun da bara che purtava d'in maun il maletg da S. Giachen, da l'auter la Mort cun la

Caplutta da S. Giachen a Breil

faultsch, in crafanun reservaus forsa oriundamein alla sepultura dils commembors d'ina confraternitad da S. Giachen.

S. Gion (Battesta). Anniversari ils 24 da fenadur. Dalla presenza da quei Sogn en las isonzas da mesastad savess ins scriver in bien ton. Da Sogn Gion stad ein las forzas dalla natira sigl ault da lur catsch. Il sulegl stat sil punct culminont da sia cuorsa. Igl ei sco sche la vegetaziun less aunc inagada rimnar tuts ses mezs, avon che ir encunter sia cumpleina madironza. Il carstgaun ha bein resentiu instincitivamein da mellis onns enneu la seriusadad da quei temps solemn e misterius. Igl ei quei tierm dil solstezi da stad (dalla viulta dil sulegl),

dil qual il scribent latin Plinius scriva cun commoziun ed ardur ch'el seigi il grond encalchen digl onn, in grond fenomen da nies univers.

Da zun gronda muntada ei u ei stada tier nus oravontut la vigelgia da S. Gion stad. A Breil, ella Foppa ed en Lumnezia mav'ins per quei di - sche pusseivel duront ch'ei tuccava da miezdi - per frastgas ed jarvas ch'ins ligiava en pigns matgs vid ils crutschs dils barcuns u en las onzas dall'escha. Quellas jarvas hagien la vertit da tener na-ven dalla casa tun e cametg. Mintga vischnaunca bunamein haveva sias jarvas e frastgas preferidas. A Breil mav'ins per frastgas d'ischa-la, a Rueun per flurs s. Gion (*Hypericum perforatum*) e per feglia nugher, a Falera per frastgettias d'ischi ne da fraissen, a Sevgein per feglia nugher, a Vignogn e Degen per frastgas da fraissen. Msgr. uestg Caminada, il sabi interpret da nossas tradiziuns popularas, ha viu clar e bein ch'il num da S. Gion fa en quellas isonzas mo da ver-nisch ad in cult millenar da vegetaziun. Ed ei plaida per la biala pietad dalla baselgia enviers quest'ierta culturala ch'igl ei reussiu da far ella sia. Il correspondent dil Dicziunari da Sevgein circumscriva fetg bein en tgei ch'il niev cuntegn dalla vegliorda isonza consista, sch'el declara la vertit dalla jarva pil di da S. Gion cul fatg: «che S. Gion ei staus furier (precursor e fuolavia) da Niessegner, ed aschia ch'el seigi era nies furier e meini nus enta parvis cu nus havein da murir». Quels plaids ein buca scurlai ord la mongia, secuarclan els gie quasi verbalmein cun quei ch'il plevon da Sagogn, A. Wenden-zen, ha nudau en siu «*Calendari*» avon plirs tschentaners (1676). El scriva: «Sin quella vigelgia vegn ei era mess ora frastgas verdas e flurs avon l'escha, avon las finiastras; quei ei ina ludeivla isonza, e munta che S. Gion Battesta seigi il furier da Niessegner, pertgei sco suenter la feglia e flurs vegn vonzei era il fretg, aschia suenter la na-schientscha da S. Gion vegni baul era a nescher Niessegner Jesus, il pli niebel fretg dil tschiel e dalla tiara». Cun ina tala concepziun ha-vess il meriteivel Zaccaria da Salo buca stuiu scriver paucs onns avon (1665) encounter il medem usit da S. Gion stad, taxond quel da puccau da superstiziun e da vanas observaziuns. Auncallura han ses priedis fritgau pauc. L'isonza ei stada pli dira, e pér il raziunalissem dil 20avel secul ha privau nus da sia profunda significaziun e poesia.